

YOXUŞUN UŞAQLARI

CAHİT BAĞCI

Anadolu türkcəsindən Azərbaycan türkcəsinə uyğunlaşdıran:

Samir Bulut

İÇİNDƏKİLƏR

TƏQDİMAT / 7

AZƏRBAYCAN NƏŞRİ ÜÇÜN ÖN SÖZ / 11

ÖN SÖZ / 13

I. HİSSƏ

NAĞİLLAR VƏ GERÇƏKLƏR ARASINDA BİR UŞAQ

Nağilla gerçək arasındakı xətt / 17

Atam və mən / 26

Çınqıl daşı ilə At başı / 30

Oyunlar və biz / 35

Birgə həyat / 38

Zamanı oğurlananlar / 44

Kamal müəllim / 55

Xəyallara doğru / 57

Xırmanlarda həyat / 62

Qaranlıqla gələn... / 71

Quran kursu illəri / 77

Onsuz ilk il, ilk bayram / 96

II. HİSSƏ

ŞƏHƏRLƏR, YOLLAR, MƏKTƏBLƏR

Ümidə doğru yolçuluq: Kayseri günləri / 109

Bir kənddən o biri kəndə! / 119

Çörək arası... / 129

Açardan Erbakana... / 146

Çətin illər! / 150

1979: Hər cəhətdən çətin illər və yoxluqla yaşamaq / 157

İkinci dəfə eyni binada / 164

Addım-addım çevriliş: Tank səsi ilə oyanan Türkiyə / 175

Tələbə xidməti / 180

III. HİSSƏ

BÜTÜN ÇƏTİNLİKLƏRƏ RƏĞMƏN: ƏZM, QƏTİYYƏT, MÜVƏFFƏQİYYƏT

Yerdəki pul! / 189

Çorumu kəşfetmə günləri / 195

Tələbədən tələbəyə dərslər / 203

Çorum İHL-dəki son il / 207

İkinci dəfə Ankara / 215

IV. HİSSƏ

UNİVERSİTET İLLƏRİ

“Çevriliş” atmosferində azadlıq və şəxsiyyət formalaşdırmaq
mübarizəsi / 237

ODTÜ yataqxanaları (1986) / 252

Bu kitaba dair / 277

Müəllif haqqında / 283

TƏQDİMAT

Şübhəsiz ki, hər kitab növü və özünəməxsusluğu ilə bir hadisə, bir nəticə, bir xatirə, bir xəyal, bir rəya, ya da bir məqsəd və fikir ətrafında hörülərək özünü ortaya çıxardır. Bu gündən dünəni yazmaq asan görünə bilər, olduqca çətinidir. Bu günün baxışı və düşüncə tərzilə yazmaq, şübhəsiz, asan olanıdır. Bu yazı tərzilə daha çox analitik bir xüsusiyyət daşıyır. Halbuki çətin olan bu gündən dünənə səfər edə bilməkdir. Dünən dediyimiz bütün incəliklərini xatırladığımız keçən gün, keçən həftə, ya da keçən il deyil. Dünəni qırx beş il əvvəldən başlamaqdır çətin olan. Müəllifin keçmişə edəcəyi səfər də, əslində, öz hekayəsi içərisində sosial çevrəsi və dövrünə işıq tutmaqdadır. Həmçinin kitab dünəndən bu günə edilən səfərlə birgə sosial bir tarix araşdırmasıdır. Yazıçı bu kitabı ilə insan həyatında yaşadığı şərtlər qədər yaşadığı ətraf mühit və dövrün də nə qədər təsirli, əhatəedici və müəyyənləşdirici olduğunu göstərməyə çalışmışdır. Kitab insanın mikro aləminin bugünkü mənası ilə 50 il əvvəlki mənasını müqayisə etmə imkanı verir. Bu vəziyyəti müəllifin bir ifadəsi ilə belə izah edə bilərik. “...Gözlərimizin görə bildiyi üfüqlərin ardındakı həyatın varlığından gedib-gələn kömür maşınları, arabir üzərimizdən keçən bir neçə təyyarə, atamızın şəhərə getdiyində gətirdiyi “Tərcüman” qəzeti və qulağımızı dayadığımız radyo vasitəsi ilə xəbərdardıq, lakin necə bir həyat olduğuna dair heç bir fikrimiz yox idi...” Kitab, əslində, Türkiyənin son

əlli illik sürətli dəyişim və inkişafı keçən müddətinə işıq tutmaqdadır. 1970-ci illərin ortasında bir Anadolu qəsəbəsindəki, bir mədənci kəndindəki həyat tərzi-ni təqdim etməkdədir. Əkinçilikdən mizdlu işçiliyə keçidin, siyasi böhranların insan münasibətlərinə, qurumlara və ən əhəmiyyətli təhsil təsirinin, qara-bazar və yoxluq illərinin, inqilab və hərbi vəziyyət müddətinin psixologiyasını göstərməyə çalışmaqdadır. Yazıçı bir dövrü xarakterizə edərkən öz hekayə-sini də onun içində daxil edərək səfər etməkdədir. Hər kəsin içində olduğu, hər kəsi əhatə edən və dərinlən təsirləndirən dövrün şərtlərində yaşanılanlar, iztirab-lar, çətinliklər, duyğular, coşqular və mücadilələrə yer verməkdədir. Ən çətin şərtlərdə belə bir çıxış yolu ola biləcəyini, yapışacaq bir budaq tapılacağını göstərməkdədir. Bir-birinə dəstək olmanın mənası və dəyəri qədər nəsil-dən-nəslə keçən xeyir-həsənət və yaxşılıq anlayışının varlığına, cılız da olsa, o yaxşılığın işığında isinməyə və ondan dərs almağa işarə edir. Yataqxanalarda qalan tələbələr üçün mübarizə aparan müəllimlərə, sayları az da olsa, dəstək verən, Allahın verdikcə artıracağı inancını ürəkdən hiss edərək qida və geyim göndərən gözəl insanların hər dövrdə yaşadıklarına xüsusilə diqqət çəkir. Müəllif insanı həyata bağlayanın da, həyatda saxlayanın da yaxşılığı davam etdirərək yaşadan incə qəlblilər olduğunu hiss edərək yaşamağın emosional yönünü göstərir. Yazıçı həyatda tələbə deyildikdə axan sula-rın durduğu, əlindəki azı bölüşən, onların ümidlərinin gerçəkləşməsi üçün gecə-gündüz çalışan, sayı az, lakin bərəkəti bol adsız dərvişlərin varlığını böyük bir diqqətlə çatdırmağa çalışır.

Tarixə səfər sənəd istər. Amma əsas mətləb duyğularla tarixə səfərdirsə, bu da hissli bir ürək istər. İlmə-ilmə hörülən həyatda səfər əsnasında öndə gedənlər, arxada qalanlar, yoldaş olanlar qədər yola düşə bilməyənlər, yolların yoxuşları, müxtəlifliyi və məsafəsi əhəmiyyətli yer tutur. Müəllif ömrünün birinci mərhələsinin sonları və ikinci mərhələsində yaşadığı dünyanı böyük bir canlılıq və şəffaflıqla təqdim etməyə çalışaraq yaddaşındakı həyatını kino lentinə düzməkdədir. Bu kitabda yazılanlar obyektiv gerçəkliklə emosional gerçəkliyi müqayisə etmə cəhdidir. Bu kitab şəxsi uğur hekayəsindən daha çox Türkiyənin son yarım əsrdə keçirdiyi sosial, iqtisadi, siyasi, mədəni və emosional dəyişikliyi içərisində səfər edərək yolda qalmamağı bacaranların hekayələrindən sadəcə biridir. Bu kitab ümidlə yaşayıb ümidlərini hər zaman canlı tutanları, rəya görənləri və duyğulu qəlbləri bir yerlərdə mühafizə edib qoruyan, sayları az, ahi ruhlu, dərviş qəbli insanların varlığının isbatıdır.

Şairin “Yalnız yaşanılaraq öyrənilmiş həyat” ifadələrində yer aldığı kimi yaşayaraq öyrənilən həyatlardan sadəcə birinin sərgüzəştidir bu kitab.

Doğan Cücəloğlu: “İnsanın ana vətəni uşaqlığıdır”, - deyir. Bu kitab ana vətənə səfərdir.

İnsan xəyalları ilə böyüyür, iradəsi ilə mövcud olur. Bu kitab xəyalların və iradənin sərgüzəştidir.

HECE

AZƏRBAYCAN NƏŞRİ ÜÇÜN ÖN SÖZ

Azərbaycan, Cümhuriyyətimizin qurucusu Qazi Mustafa Kamal Atatürkün *“Kədəri kədərimiz, sevinci sevincimizdir”*; Azərbaycanın ümummillî lideri Heydər Əliyevin *“Bir millət, iki dövlət”*; Bəxtiyar Vahabzadənin *“Bir ananın iki oğlu”*; dövlət başçılarımız Rəcəb Tayyib Ərdoğan və İlham Əliyevin tərif və sözlərində əksini tapdığı kimi duyğu və hissiyyatda bir olduğumuz, dövlətini və millətini *“qardaş”* olaraq gördüyümüz ölkədir.

Bir dövrün sosiologiyasına da toxunaraq oxucuya xatirələrdə səfər etdirən, səfər əsnasında düşündürən, *“insanın unutmamağa deyil, daha çox xatırlamağa ehtiyacı vardır”*ı və *“həyat hər mühitdə yaşamağı bacarmıqdır”*ı xatırladan bu kitab yaxın dövrün qlobal düşüncə tərzinin, mədəniyyəti, dəyərləri ilə insanın və bir millət olmağın, diriliş mübarizəsinin xülasəsidir.

Bu kitab səbir, şükür və dua ilə yola çıxıb yolda qalmamağın hekayəsidir. Bu kitab rəhmətlik Cəmil Məriçin sözləri ilə ifadə etsək, *“Bir əlində çamadan, digərində kitabları. Çamadanında iztirabları, qorxuları, ümitsizlikləri və ümidləri. Çamadanında keçmişi”*dir.

*“İnsan səbir ilə bulur kamalı,
Səbir etməyən məqsudunu bulamaz”.* (Aşiq Veysəl)

*“Dərman arardım dərdimə,
Dərdim mənə dərman imiş.
Bürhan arardım əslimə,
Əslim mənə bürhan imiş”.* (Niyazi Mısri)

Bu kitab, bir insanın içində toplanan və tərk edil-məmiş hüznlərlə dalğa-dalğa böyüyən ümidlər və duyğuların duetidir.

Bu kitab, səhifələrinə xatirələrin hopduğu və ümid toxumlarının cücərdildiyi ömür tarlasıdır.

Azərbaycan türkcəsi ilə oxuyacaq Azərbaycanlı qardaşlarıma mənimlə tarixə səhayət etdiyiniz və eyni duyğuları paylaşdığınız üçün təşəkkür edirəm. Ümidlərinin daim diri, birgəliklərinin möhkəm olması, qardaşlığımızın qorunaraq güclü, sarsılmaz və əbədi olması diləyilə.

Cahit Bağcı

ÖN SÖZ

Bu kitab əgər mümkünsə, ya da mümkün olduğu qədər keçmişdə yaşanılan, həyatımızda unudulmaz izlər buraxan hadisələri, sevincləri, coşquları və gec də olsa, sakitləşən iztirabları, susmayan ağrıları xatırlamaq və yenidən yaşamaq cəhdidir. Sözlər yazıya töküldükcə, hər bir hekayə yazıldıqca keçmiş xatırlanmaqdan çox sanki yenidən həyat qazandı. Bu kitab hər insan kimi mənə də bəxş edilmiş ömrün fərqli mərhələlərindəki duyğu, ağrı, sevinc, xoşbəxtlik və coşquların bir toplusu olaraq və həyatın dönüş nöqtəsini təşkil edən hadisələrə içində yaşanılan dövrün social ab-havasının da təsiri əks edilərək yazılıb. Məşhur bir yazıçının "Hadisələrin bir obyektiv reallığı var, bir də emosional gerçəkliyi. Odur ki, eyni hadisəni yaşamış iki nəfər eyni şeyi xatırlamaz. Bir hadisə içimizdəki hansı duyğularımızı oyatmışdırsa, biz ona uyğun bir emosional reallıq inşa edərək. Hadisələrin xatirəsi solar, amma duyğuların xatirəsi yaşayar"¹ dediyi kimi insan bir gün içində fərqli duyğuları necə birlikdə yaşayırsa, bu kitaba da eyni ilə bir günün hekayəsi kimi bir həyatın fərqli qisimlərinin bugündən keçmişə yenidən xatırlanaraq yaşanması ilə təhtəlüurdakı proyeksiyanın yenidən ortaya çıxması olaraq da baxmaq mümkündür. Eyni zamanda bu kitab əlli il boyunca üst-üstə yığılaraq mənliyimizi formalaşdıran hiss-

¹ Prof. Dr. Kemal Sayar

lərin, hüznlərin, ağrıların və sevinclərin ilk günkü halıyla bir baxımdan təkrar-təkrar yaşanmasıdır. Bəzi hadisələrin “dünən kimi xatırlanması” çox işlətdiyimiz və dilimizdə əzbər olmuş ifadələrdəndir. Bu kitab eyni ilə “dünən kimi xatırlanan”, indiki ifadəsi ilə travmalara səbəb olan hadisələri və heç şübhəsiz, xoşbəxtliklərin təkrar xatırlanmasına yol açdı. Bu mənim üçün müəyyən mənada tarixə səyahət, ya da lenti geriye dolamaqdır. Bəlkə, bu xatirə-tərcümeyi-hal yazmaq cəhdi bu sətirləri oxuyan kimlərə əzab və səbrin ilmə-ilmə hördüyü iradə gücü ilə həyata bağlanmağın, mübarizə, səy və əzmlə gələn uğurun açarını verəcək. Kim bilir?

Bu yalnız mənim və yaşadığım şərtlərdə dünyasına mənə və dəyər qatmağı bacaran sevdiklərimin və duyğularımın hekayəsidir...

Heç şübhəsiz, nəşrdən əvvəl ilk qaralamanı oxuyaraq hisslərimə şərik olan və zaman içində mənimlə birlikdə yola çıxan sevimli həyat yoldaşım Leylaya, dəyərli qardaşım Mehmet Yaşar Soyalana, məktəb yoldaşım və dostum Ömər Çahaya, iş və səyahət yoldaşım Nədim Qayaya fikir, məsləhət və dəyərli töhfələrinə görə təşəkkürlərimi bildirirəm.

I HISSƏ

NAĞILLAR VƏ
GERÇƏKLƏR ARASINDA
BİR UŞAQ

NAĞILLA GERÇƏK ARASINDAKI XƏTT

Bir uşağın erkən yaşlardakı hiss və qavrayışlarını, əhatəsini, hətta başqa dünyalar və insanlar haqqındakı ilk təsəvvürlərini izah etmək, bu gündən baxaraq o günü dəyərləndirmək olduqca çətindir. Bu çətinliklərin fərfinə vararaq izah etməyə çalışacağam. İnsan keçmişə baxıb o günləri təsəvvüründə canlandırdıqda və bunları yazıya köçürmək istədikdə haradan başlayacağını yaxşı bilmir. Qış axşamlarında anamın qonaq olduğumuz evlərdə qonşu uşaqlarını başına toplayıb nağıllar danışdığı o gözəl vaxtları heç unutmuram. Budur, mənim uşaqlığıma dair lentin ilk səhnəsi belə başlayır. Bu səhnəni başlanğıc kimi götürmək istəyirəm. Bundan daha əvvəli, uşaqlığımin ilk vaxtlarına dair təəssüatları heç cür xatırlaya bilmədim. Nə qədər çalışsam da, anamın qonşu uşaqlara nağıl danışdığı bu xatirədən əvvələ gedə bilmədim.

Səhnə belə başlayır:

*Hamam hamam içində,
Xəlbir saman içində,
Dəvə dəlləklik eylər,
Köhnə hamam içində.
Mən anamın beşiyini
Yavaş-yavaş yırğalarkən,
Biri vardı, biri yoxdu,
Kəndlərin birində...*

Yuxarıdakı metafora zamanın nisbiliyinə, varlıq və yoxluq, gerçək və yalanın xüsusiyyətlərinə, hətta etimoloji və ontoloji sahələrə işarə etmirmi? Bir fəlsəfə klubunda saatlarla müzakirələrə səbəb ola biləcək bu giriş sözləri yüz illərdən bəri süzülüb gəlmiş müxtəlif mənalara, düşüncələrə, ziddiyyətlərə, xəyallara qapı açır, bəlkə? Axı necə olur ki, bir şey eyni zamanda həm var, həm də yoxdur? Var olan nə, yox olan nədir? Hamam, xəlbir, saman nə mənə verir? Və ən başlıcası, bir insan anasının beşiyini necə yırğalaya bilər? Bizim üçün bu sualların heç bir əhəmiyyəti yox idi. Onsuz da cavablarını heç kəs bilməzdi. Biz bunların heç birini düşünmədən “Kəndlərin birində...” sözlərindən sonra gələn və bizi həyəcanlandıran hadisələrə, insanlara, məkanlara doğru uçmaq, orada yeni bir dünya qurmaq istərdik.

“*Tıktık Babacuk*” anamdan eşitdiyim ilk və ən çox xoşuma gələn nağıl idi. Anam bu nağılı kimdən eşitmiş və ya öyrənmişdi, bunu soruşub öyrənmək imkanım olmadı. Amma bu gün anlayıram ki, bu coğrafiyanın nağılları və hekayələri bir-birinə çox bənzəyir. Lakin anamın danışdığı, ögey anaları istəmədiyi üçün yoxsul odunçu ataları tərəfindən meşəyə atılmış bacı-qardaşdan bəhs edən “*Tıktık Babacuk*” nağılı ilə “*Hansel və Qretel*” nağılının bənzərliyinin səbəbini hələ də tapmamışam. Necə olur ki, bu nağıllar iki fərqli coğrafiya və mədəniyyətin bəhrəsi olub bu qədər oxşar ola bilər? Ətrafını əhatəyə almış dağların o biri üzünü, qəsəbə və ya rayon mərkəzini ömründə yalnız bir neçə dəfə, onu

da çox vaxt xəstələndikdə görən anama bu nağılı kim öyrətmişdi? Rəhmətlik anam nağılı elə gözəl danışardı ki, hər dəfə ayrı bir həyəcan və maraqla dinləyərdik. Nağıllarındakı divlər, cadugərlər, Qaf Dağının o tərəfindəki canlılar sanki çox keçmədən bir küncdən çıxacaq və bizi hekayənin içinə çəkəcəkdilər.

Uzun qış gecələrində yaxın qonşular bir yerə toplaşar, sobanın üstündəki mavi sink qəhvədanda cökə çiçəyi və çay dəmlənər, qarğıdalı partladılar, rəfli sobada duzlu noxud qovurular, qaynadılmış qarğıdalılar ortaya qoyular, hər kəs eyni qaba qaşığı salardı. Sonra samana hopmuş qoxusu özündən əvvəl gələn alma və armud süfrəyə qoyulardı. Armudları suyunu axıda-axıda yeyər, salfetin hələ çıxmadığı zamanlarda ağzımızı qollarımıza silərdik.

Əgər o gün oturmağa daha çox qonşu və uşaq gəlmişdisə, ətrafına daha çox uşaq toplanmışdisə, anam nağılı ayrı bir həvəslə danışardı. Diqqəti nağılda deyil, süfrədəki qarğıdalıda olan dostlarımız nağılın ən maraqlı yerini qaçırrar və “Nənə, uşağa nə oldu?”, “İt qapdı?”, “Atası geri qayıtdımı?” kimi suallarla hamını güldürərdilər. Ya da “Nənə nə olar, bir də danış”, - deyə yalvarardılar.

Şübhəsiz, nağılı dinləyənin anlaya biləcəyi şəkildə qurmaq, əlavələr etmək və ixtisarlar aparmaq anamın uşaqları heyran edən məharətlərindən biri idi. Ataları odun doğrayarkən uşaqların qoza toplayıb əllərindəki çuvala doldurmaqla məşğul olmaları,

atalarının odun doğrayırmış kimi görünüb ağacdan dolça asaraq oradan ayrılması və küləklə birlikdə dolçanın “tık-tık, tık-tık” səs çıxarması və uşaqların şübhələnmədən axşama qədər qoza toplamaqla məşğul olması kimi... Nağılın quruluş və məzmununa edilmiş bütün bu müdaxilələrin anamın təxəyyülünün məhsulu olduğuna artıq əminəm. Çünki hər dəfə onu dinlədikdə nağıla cürbəcür əlavələr etdiyinə şahid olurdum. Məsələn, havanın qaralması ilə atalarını axtarmağa çıxan və ən nəhayət, “tık-tık” səslərinin gəldiyi tərəfə yönəlib ağacdakı dolçanı gördükdə həqiqəti anlayaraq ögey analarının təzyiqi ilə ataları tərəfindən meşəyə atılmalarının məyusluğunu yaşayan uşaqların meşədən çıxdıqdan sonra uzaqda iki daxma ayırd etmələri, birinci daxmadan it hürüsləri eşitmələri, digər komada isə işıq və tüstüləyən baca görmələri bizim üçün çox həyəcanlı və sirli idi.

O gözəl nağıl axşamlarından kənarında qalan xatirələr mənim üçün qaranlıqdır. Biz böyük bir zövqlə nağıla qulaq asardıq. Amma böyüklər nə edərdilər, nə danışardılar, biz nağıl dinləməkdən savayı nə edərdik? Bunların heç biri yadımda deyil. Aydın deyil mənim üçün. İnsan yadda saxladıqları ilə yaşayır keçmişi və ümidləri ilə yaşadır gələcəyi. Bunu illər sonra kəşf edir insan. Qaranlıqda qalmış xatirələri nə qədər çalışsanız da, xatırlaya bilmirsiniz. Amma bəziləri də var ki, -yəni, keçmişdə bütün mənliyinizlə yaşadığınız, iztirablarınız, sizi mütəəssir edən sevincləriniz- bir gün eyni ilə film səhnəsi kimi gözlərinizin önündə canlanar, həm də bütün